

ELS JUEUS A CONSTANTÍ A L'EDAT MITJANA

F. Andreu Lascorz Arcas i Ferran Marín Ramos

Hi havia comunitats hebrees a la Península al segle I i, si recordem el que diu sant Pau quan escriu als romans: «sortiré cap a Hispània, passant per allí (Roma)» Rom (15:28), és més que possible que vingués a predicar entre la comunitat jueva (quehilà) de Tarragona. Tarragona es va convertir, doncs, en una de les portes d'entrada de famílies jueves a la Península.¹

Se sap ben poc sobre la comunitat jueva medieval de Constantí. Tres són les fonts a què es pot recórrer per tal d'esbrinar-ne unes pinzellades: les fonts documentals, la toponímia (juntament amb l'imaginari popular) i l'urbanisme de la vila.

L'estiu de 1391 el fanatisme religiós se'ns presenta, per tots els territoris de la Corona d'Aragó, com una força molt poderosa i decisiva, fins i tot com l'agitació social. A principis de juliol, els monarques Joan I i Violant són a Saragossa, i a aquesta ciutat arriben les primeres notícies dels aldarulls que s'han produït a Andalusia i Castella. Justament llavors comencen a aparèixer símptomes preocupants d'inestabilitat a Catalunya, però Joan I no pren mesures. En una carta del nou de juliol, la comtessa Maria, esposa de l'Infant Martí que es trobava a Montblanc, escriu que no permetrà l'estat actual de coses, perquè els jueus pertanyen al rei i són el seu «tresor». Justament aquell mateix dia, el 9 de juliol, el call de València és assaltat. Per una altra part, la comunitat jueva de Tarragona va demanar protecció al rei, i aquest en carta datada el 24 de juliol, la va posar sota la seva protecció especial, com també ho va fer amb la comunitat de Tortosa.²

A Tarragona, com en el cas d'altres comunitats, tot i que molts jueus van salvar la vida, ningú no va evitar que el call fos saquejat, ni que alguns es bategessin, com es desprèn d'una carta del rei del 9 de desembre de 1391 adreçada al veguer de Tarragona:

¹ LASCORZ ARCAS, F. Andreu (2009). *El judaisme a les comarques de Tarragona*. Tarragona. Silva Editorial. Pàg. 11.

² LASCORZ (*op.cit.*), pàg. 118.

Per verdadera relació havem entès la bona e continua diligència que havets aüda en guardar los juheus de Terragona, de què us som tenguts a fer-vos gràcia e mercè. E com nos vullam ésser informats per qual forma e manera e per quals la aljama d'aquexa juheria és estada despoblada, per ço a vós manam que vista la present vingats a nós ensemps ab lo procés que per la dita raó per vós és stat fet he informat largament dels noms d'aquells qui d'algunes parts de nostra senyoria han aportades aquí diverses robes que són estades robades a juheus, e d'aquelles qui són en vostre poder e en poder d'altres d'aquexa ciutat. E volem, noresmenys, que façats que en vostra companyhia venguen a nós en Ponç Gerau, Manuel d'Avinyó, Bng. De Boxades e Bnt Tallada, comversos, olim juheus d'aquexa ciutat, per ço que pus clar puxam ésser informats per aquells de les dites coses.³

Hi ha documents que conviden a creure que l'assalt del dia 5 d'agost a la vila de Valls va acabar com arreu, amb morts, pressions per a la conversió i robatoris. A Falset sembla que no es van produir aldarulls, la comunitat es va recuperar i van continuar la seva vida amb normalitat, el 1402, hi havia com a mínim vint-i-dues famílies. No hi ha tampoc cap notícia explícita sobre el possible assalt al call jueu de Santa Coloma de Queralt, però els nombrosos conversos que apareixen posteriorment fan creure que van rebre pressions i atacs.⁴

Cortiella explica que el 1393 Constantí va haver de pagar una remissió per obtenir el perdó real pels fets contra els jueus en 1391,⁵ tot i que la documentació no aclareix de quins fets es tracta, sabem que es tracta dels violents avallots de l'estiu de 1391, incitats —almenys en part— per la Comuna del Camp, qui va prestar «consell, auxili i favor» als pobles integrants durant els pogroms contra els jueus de l'estiu de 1391.

Això confirma que hi havia una comunitat jueva a Constantí. Ara bé, la poca documentació existent constitueix també una pista de la seva importància real. Així doncs, col·legim que es tractaria no d'una comunitat constituïda com a tal, per a la qual cosa es necessiten 10 adults barons, sinó d'unes poques famílies, potser tres o quatre, que s'establiren en el municipi i que, en tot cas, van deixar de fer-ho arran dels fets de 1391.

Hi ha altre aspecte que dificultaria l'establiment d'una gran comunitat jueva a Constantí: és el fet que la vila era feu directe de l'arquebisbe i que per a poder pernoctar-hi —no diem ja viure— els jueus haurien de demanar-li permís expressament.⁶ Quelcom molt diferent en viles sota domini directe del rei, en què els jueus eren possessió directa de la corona i tenien més facilitats, almenys en aquest aspecte.

El 3 de febrer de 1285, Mira, jueva, muller de Salomó de Prats i mare i tutora de Salomonet, cedeix a l'arquebisbe Bernat d'Olivella uns drets sobre el

³ LASCORZ (*op. cit.*), pàg 121.

⁴ LASCORZ (*op. cit.*), pàg 122.

⁵ CORTIELLA I ÒDNA, Francesc (1981). *Història de Constantí*. Constantí: Sindicat Agrícola, pàg. 173.

⁶ CORTIELLA (*op. cit.*), pàg. 173.

Cartell indicador a la Creu de Salom del camí de Reus estant, el cotxe és al camí d'Almoster (Arxiu Municipal de Constantí).

mas de N'Oliva al terme de Constantí, que havia obtingut per deutes del seu propietari. El preu fou de 25 quartans d'oli.⁷ Aquesta és l'única dada a on es fa menció expressa de jueus concrets relacionats amb Constantí, tot i què realment residien a Tarragona.⁸

Una altra dada que ens posa sobre la pista d'un probable poblament jueu a Constantí és l'ordre donada a Pedro Marcén perquè busqui les cartes d'endutament de Mosse Constantí, jueu de (?) i datada el 16 de juliol de 1289.⁹

No podem afirmar amb rotunditat que el dit Mosse fos veí de Constantí perquè el document no aclareix la seva localitat de residència, però com era un fet usual que els jueus adoptessin com a cognom el seu lloc de procedència tampoc no podem descartar-ho.

Si la documentació és parca en detalls, la toponímia només ens proporciona dos indicis, tot i què valuosos, de la presència de població jueva a Constantí.

En primer lloc trobem la coneguda com a «Creu de Salom»,¹⁰ una antiga creu de terme, que tenia el pedestal de pedra i la creu de ferro.¹¹ Documentada

⁷ CORTIELLA (*op. cit.*), pàg. 39.

⁸ CORTIELLA (*op. cit.*), pàg. 173.

⁹ Signatura ACA, Cancilleria, registros, n° 80, fol. 12v-13

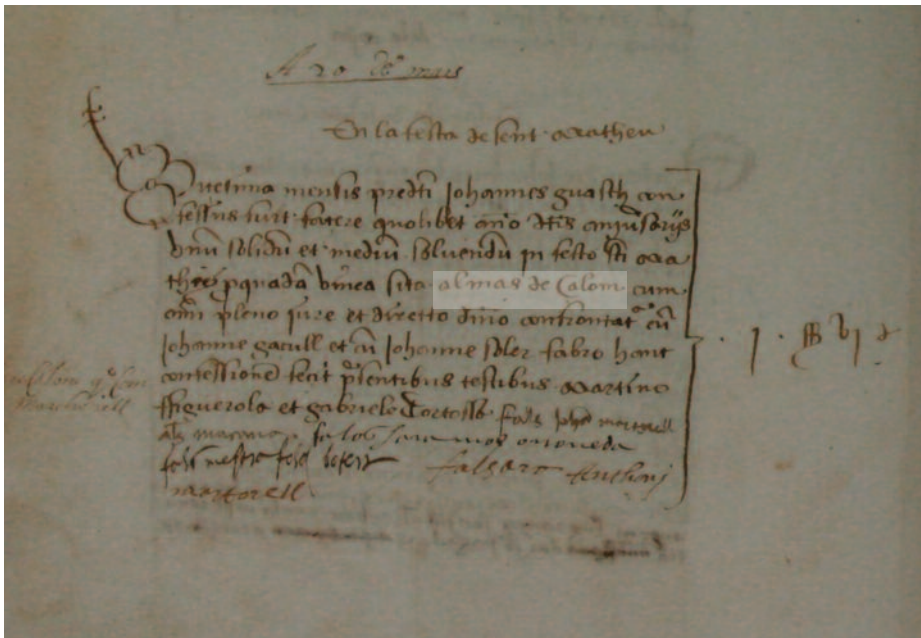
¹⁰ AMIGÓ I ANGLÈS, Ramon (1968). *Els topònims del terme municipal i del poble de Constantí*. Tarragona: Institut de Estudios Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", pàg. 26, nota 47 i pàg. 103, anotació 890.

¹¹ A ESCARRÉ, Ricard (*op. cit.*), pàg. 24, es pot veure el dibuix de la creu que va fer el doctor Miquel Aleu.

ja el 1479 com a partida de terra,¹² la creu —segurament molt anterior— s'enclavava a la cruïlla dels camins de Reus i d'Almoster, que eren dues vies importants per al moviment de mercaderies i persones.

Dues llegendes expliquen l'origen d'aquest curiós topònim. La primera ens relata que en aquest indret se li va aparèixer el diable a un tal Salomó o Salom un divendres sant quan tornava de Reus després de passar la nit amb una dona «de vida llicenciosa».¹³ Gràcies a les pregàries que va fer mentre corria es va salvar i, en agraïment, va aixecar aquesta creu.

L'altre relat dóna una explicació completament diferent: com que aquests dos camins eren molt transitats, prop de Mas de Frares hi havia un hostel a on acudia gent de tota mena. També musulmans i jueus, que en acomiadar-se deien «Shalam» o «Shalom», respectivament, i així es va quedar el nom.¹⁴

Anotació al Capbreu amb la menció al «mas de Çalom»
(Arxiu Històric de Tarragona).

¹² "...partida on el 1479 Antoni Martorell tenia un olivar". COMPANYS FARRERONS, Isabel. Un capbreu o llibre de les rendes dels aniversaris i del benefici de Sant Jaume del Castell de preveres de Constantí. *Estudis de Constantí*, 29, 2013, pàg. 110.

¹³ ESCARRÉ, Ricard. *La ruta de Sant Llorenç. Rutes de Constantí*, 2016, pàg. 13, citant paraules de Ramon Amigó (*op. cit.*).

¹⁴ ESCARRÉ, Ricard (*op. cit.*), pàg. 27, citant el testimoni de Josep M. Font.

L'altre indici és un topònim que s'ha perdut en la parla, però que es troba documentat al Capbreu de Constantí del segle XV i que es conserva a l'Arxiu Històric de Tarragona.¹⁵ A una anotació datada el 20 de març de 1479 es fa una referència concreta «al mas de Çalom» a la partida de la Creu del Salom tot i que no en tenim més dades.¹⁶

Finalment, l'urbanisme no dóna cap pista d'un passat jueu a la nostra vila, en part perquè al segle XVII pràcticament tota la vila de dalt va ser arrasada, i en part també perquè és molt poc probable que els jueus de Constantí s'agrupessin dins d'un barri delimitat o call.

Donat el petit nombre de famílies que presumiblement s'establiren a la vila, és de pensar que habitarien cases independents i viurien barrejats amb els seus veïns cristians, això suposant que hi viurien i no que només tenien la propietat, però que vivien en altres localitats, com ara La Selva o Tarragona, a on hi havia comunitats perfectament organitzades.

No és possible determinar amb certesa la ubicació a Constantí d'aquests habitatges, tot i que el costum era ubicar els jueus a prop d'alguna porta de la muralla o vora el castell del senyor, d'aquesta manera quedaven encomanats del manteniment (hem d'entendre el pagament de les obres) d'aquestes importants infraestructures.

L'actual carrer Església Vella, a tocar amb la Plaça del Castell, seria un bon indret per a una comunitat jueva medieval: a prop hi havia una porta d'accés a la plaça d'armes del castell,¹⁷ les façanes posteriors de les cases es recolzen a la muralla (encara visible en alguns trams al Raval de Sant Cristòfor), a més d'altres elements que cridarien l'atenció dels hebraïstes com ara l'existència de pous dins d'alguns habitatges.

Al número 14 del carrer Església Vella, però, hi ha una inscripció al muntant esquerre de la porta a on hi posa: «Ca+sa d'Ignasi Solanes. Any 1768». Les dues síl·labes del mot casa estan separats per una creu.

La inquisició encara existia en aquesta data i també els expedients de neteja de sang per accedir a determinats llocs de treball o a l'universitat. Això ens crea molts interrogants:

- És la creu només una mena de talismà per a protegir la casa del mal?
- Per què al muntant esquerre i no al dret?
- Ho van fer per a diferenciar-se dels jueus que posen la seva mezuzà¹⁸ al muntant dret?
- Per què precisament una creu i no un «IHS», més comú a l'època?

¹⁵ Llibre dels aniversaris i del benefici de Sant Jaume del Castell de preveres de Constantí.

¹⁶ «una vinya de Joan Guasch al Mas de Çalom, entre Joan Gassull i Joan Soler, ferrer». COMPANYYS FARRERONS, Isabel. *Op. Cit.* Pàg. 117

¹⁷ ALEU I PADRENY, Miquel. «El Castell de Constantí». *Estudis de Constantí*, núm. 10, 1994, pàg. 29 i 32.

¹⁸ Pergamí que conté la Xemà. Es col·loca dins una capsula i la capsula a l'entrada dreta, part superior, de les llars jueves. Els jueus la toquen en entrar o sortir de casa dient: «Que el Senyor guardi la meua sortida i entrada ara i sempre». LASCORZ (*op. cit.*), pàg 125.

Inscripció al número 14 del carrer Església Vella: «Ca+sa d'Ignasi Solanes. Any 1768» (Arxiu Municipal de Constantí).

- La casa pertanyia a un home d'església?
- Què potser segles enrere els habitants es van convertir al cristianisme?
- Potser un cristià va comprar l'antiga casa d'un jueu que marxà als aldarulls de 1391?

Només una recerca ben exhaustiva, rigorosa i acurada podrà resoldre alguns d'aquests interrogants. Mentrestant queden com a simples especulacions més o menys fonamentades, però dins encara d'un terreny inestable.

I què en queda, de tot això? No ens referim només a Constantí, sinó a tot el país, als nostres costums, a la nostra llengua, a la gastronomia...

Trobem indicis dels nostres antics veïns a alguns ritmes i lletres de la música popular, postres típiques com les rosquilles i els tortells ja els cuinaven fa segles jueus i musulmans. La mateixa paraula «dissabte» no vol dir altra cosa que «dia del Shabat» i, a més, dissabte «fem dissabte» per demostrar que som bons cristians.